

הרב יהודה שביב

חינוך והוראה במסכת ביצה

- א -

מסכת ביצה קרויה כך, בשל המילה עימה היא נפתחת ("ביצה שנולדה..."), אולם בפי הקדמונים היא נקראת מסכת יום טוב, שכן עוסקת היא בענייני יום טוב.

לכאורה ימים טובים הם ימי פגרא, שאין לומדים בהם - לפחות לא בצורה ממוסדת - ואין לצפות ממסכת המוקדשת לימים טובים עיסוק בענייני חינוך והוראה. והנה 'הפתעה': מסתבר שלא זו בלבד שבתי המדרש לא נסגרו במועדים, אלא שנתרבו אז הלומדים, כמו שעולה מן הדברים להלן:

"אומר אדם לחבירו: מלא לי כלי זה, אבל לא במידה. רבי יהודה אומר: אם היה כלי של מידה - לא ימלאנו. מעשה באבא שאול בן בטנית שהיה ממלא מידותיו מערב יום טוב ונותן ללקוחות ביום טוב. אבא שאול אומר: אף במועד עושה כן..." (ביצה כט, ע"א).

בהמשך מביאה הגמ' (שם) ברייתא האומרת: "אף במועד עושה כן מפני ביטול בית המדרש". ומסביר רש"י:

"שכיה חכם גדול וצאים רבים לשאול הימנו. וצמועד רבים עוסקים בתורה, שאין ערודין צמלאכה. והיה ממלאן כלילה שאין זמן בית המדרש, כדי שיהיה פנוי ציוס".

על פי דרכינו למדנו שלא זו בלבד שלא שבת בית המדרש במועד, אלא עוד התרבו הלומדים. שהרי כבר אמר רבי ברכיה בשם רבי חייא בר בא: "לא ניתנו שבתות וימים טובים לישראל אלא כדי לעסוק בהן בדברי תורה" (ירושלמי שבת טו, ג)¹ ומדוע לא היה זמן בית המדרש כלילה? אפשר שדבר זה נובע ממיקומו של בית המדרש. למדנו:

"היה יושב בבית המדרש ותפילין בראשו וקדש עליו היום - מניח ידו עליהן עד שמגיע לביתו" (טו, ע"א).

* פרק מחיבור על חינוך והוראה בתלמוד.

1. דעה קודמת שהובאה שם סברה: "לא ניתנו שבתות וימים טובים אלא לאכילה ושתייה". ומראה הגמ' שיש מקום גם לזה וגם לזה וראה עוד להלן.

ומבהיר רש"י: "צצית המדרש - צשדכ כיכ ולינו משתמר".

כיוון שבתי המדרש היו בשדות, במקומות שאינם משתמרים, לא היו פוקדים אותם בלילות, אלא רק בימים².
כאמור, לא רק הלומדים הרגילים שהו בבית המדרש בימים טובים, אלא אף כאלו שאינם רגילים בכך. וזו הייתה הזדמנות נאותה לחכמים לדרוש ברבים³.
הנה תמונה:

"מעשה ברבי אליעזר שהיה יושב ודורש כל היום כולו בהלכות יום טוב, יצתה כת ראשונה (באמצע הדרשה), אמר: הללו בעלי פיטסין ("חציות גדולות הכינו להן... לפיכך מיכרו לזאת כלומה: בעלי נפש [תאוה] הן ואינן יגיעין לשמוע תורה" - רש"י); יצתה כת שנייה, אמר: הללו בעלי חביות;... יצתה כת חמישית, אמר: הללו בעלי כוסות. התחילו כת ששית לצאת, אמר: הללו בעלי מארה (שכיס צימ"ד מתרוקן מאוד וגנאי הדבר וקשה צנינו)... שמניחין חיי עולם ועוסקין בחיי שעה" (טו, ע"ב).

רבי אליעזר דורש ברבים ביום טוב, והציבור משתמט והולך לאט לאט.

- ב -

קשר מעניין בין הוצאות לצורך שמחת יום טוב להוצאות לימודיות - עולה מן המאמר הבא:

"תני רב תחליפא אחוה דרבנאי חוואה: כל מזונותיו של אדם קצובים לו מראש השנה ועד יום הכיפורים⁴, חוץ מהוצאת שבתות והוצאת יום טוב והוצאת בניו לתלמוד תורה - שאם פחת פוחתין לו ואם הוסיף מוסיפין לו" (שם טז, ע"א).

ואף שכתב הריטב"א שהוא הדין לכל הוצאות למצוות, בכל זאת לא נקטו אלא הוצאות למועדים ולתלמוד תורה, שלגביהן קיימת 'קרבן שפעי' שאינה פוסקת.

2. מסתבר שהלימוד הלילי היה נעשה בתוככי הבית. ומכאן למאמרים כמו: "כל בית שנשמעין בו דבר תורה בלילה שוב אינו חרב" (עירובין יח, ע"ב); "כל בית שאין דברי תורה נשמעין בו בלילה - אש אוכלתו" (סנהדרין צב, ע"א).
3. ולקיים בכך את תקנתו של משה רבינו ש"תיקן להם לישראל שיהו שואלין ודורשין בענייניו של יום: הלכות פסח בפסח, הלכות עצרת בעצרת, הלכות חג בחג" (סוף מס' מגילה).
4. בנוסחאות אחרות: "ועד סוף השנה"; "ועד ראש השנה".

- ג -

מכל האומות כולן לא ניתנה תורה אלא לישראל⁵, וכל כך למה?

"תנא משמיה דרבי מאיר: מפני מה ניתנה תורה לישראל - מפני שהן עזין, תנא דבי רבי ישמעאל: "מימינו אש דת למו" - אמר הקב"ה: ראויין הללו שתינתן להם דת אש, איכא דאמרי: דתיהם של אלו אש, שאלמלא לא נתנה תורה לישראל - אין כל אומה ולשון יכולין לעמוד בפניהם" (כה, ע"ב).

ומבהיר רש"י: "שכס עזים - וניתנה להם תורה שיעסקו בה והיא מתשת כוחם ומכנעת לזכרם". כלומר העיסוק בתורה אמור להפיג את עזותם וקשיותם. על פי דרכינו למדנו שהלימוד זוקק עזות. וכבר אמר הלל: "לא הביישן למד" (אבות ב', ה)⁶.

- ד -

אפשר שעזות היא העומדת לו לאדם מישראל להתעקש ולא להתייאש מללמוד גם נוכח כשלונות. למדנו:

"תורמוסא מקטע רגליהן דשונאיהון של ישראל" [התורמוס מקצץ רגליהן של (שונאי) ישראל] (כה, ע"ב).

וכתב המאירי בחידושי: "תורמוס הוא מין קטנית והוא מר מאד וכששולקין אותו שבע פעמים הוא נעשה מתוק. והיה לו לאדם ללמוד הימנו, שאע"פ שאינו מוצא עצמו מוכן ללמוד תורה, אין לו לפרוק עול תורה משום כך, אלא שיש לו להרבות בהשתדלות, עד שיעלה בידו, וכדאמרינן: יגעתי ולא מצאתי אל תאמין".

- ה -

העזות הכרוכה בעקשות בכוחה להביא את הלומד לעסוק שוב ושוב בחומר הנלמד ולא להרפות ממנו. הנה למדנו במשנה:

"מצודות חיה ועוף ודגים שעשאון מערב יום טוב - לא יטול מהן ביום טוב, אלא אם כן יודע שניצודו מערב יום טוב, ומעשה בנכרי אחד שהביא דגים לרבן גמליאל ואמר: מותרין הן, אלא שאין רצוני לקבל הימנו" (כד, ע"א).

5. אמנם ראה בספרי דברים שמ"ג, כי "כשנגלה הקב"ה ליתן תורה לישראל, לא על ישראל בלבד הוא נגלה, אלא על כל האומות", אלא ששאר האומות לא ניאותו לקבל.

6. המהרש"א הפנה למאמר זה.

והתווכחו אמוראים: "מותרין למאי? רב אמר: מותרין לקבל, ולוי אמר: מותרין באכילה" (כד, ע"ב). ומשמיע רב:

"לעולם אל ימנע אדם עצמו מבית המדרש אפילו שעה אחת, דאנא ולוי הוינן קמיא דרבי כי אמרה להא שמעתא. באורתא אמר מותרין באכילה; בצפרא אמר מותרין לקבל. אנא דהואי בי מדרשא - הדרי בי; לוי דלא הוי בי מדרשא - לא הדר ביה".

נמצא, כי אף שרבי לימד בערב כד, המשיך הוא עדיין לשבת על המדוכה ולעיין בנושא זה בלילה. העיון המיוחד הביא למסקנה שונה ובבוקר חזר בו ממה שלמד בערב. עד כאן לגבי הרב ומכאן לתלמידיו. וכי לוי לא האמין לרב שרבי חזר בו ולימד בבוקר אחרת? מסתבר שנאמנה הייתה עליו עדותו של רב. אולם לוי לא אמר את שאמר רק בגלל ששמע כן מרבו, אלא משום ששוכנע על ידו, וכיוון שהוא לא נוכח בעת שרבי חזר בו, הוא לא שוכנע לחזור בו.

- 1 -

על כל פנים שומעים אנו על חשיבות השמיעה ממקור ראשון. על כך ניתן לשמוע גם מן הסיפור הבא, הכרוך במחלוקת במשנה (כה, ע"ב - כו, ע"א):

"בכור שנפל לבור, רבי יהודה אומר: ירד המומחה ויראה, אם יש בו מום - יעלה וישחוט, ואם לאו - לא ישחוט. רבי שמעון אומר: כל שאין מומו ניכר מבעוד יום - אין זה מן המוכן".

ומספרת הגמ' (כו, ע"א) שרבי יהודה נשיאה היה לו בכור שנפל בו מום ביום טוב ושלחו לרבי יצחק נפחא לבדוקו, וסבר הוא שאל לו לבדוק כדעת רבי שמעון.

"אמר ליה רבי ירמיה... רבי יהודה ורבי שמעון הלכה כרבי יהודה, אמר ליה רבי אבא: מאי טעמא לא שבקתינהו לרבנן למיעבד עובדא כרבי שמעון? אמר לו: ואת מה בידך? אמר ליה: הרי אמר רבי זירא: הלכה כרבי שמעון".

הנה מעיד רבי אבא שרבי זירא הורה הלכה כרבי שמעון. וממשיכה הגמ' ומספרת:

"אמר מאן דהוא: אזכי ואסק להתם ואגמרה לשמעתא מפומיה דמרה [אזכה ואעלה לשם, היינו לארץ ישראל, ואלמד את השמועה מפני בעליה, היינו מפי רבי זירא ישירות]. כי סליק להתם אשכחיה לרבי זירא. אמר ליה: אמר מר הלכה כרבי שמעון? אמר ליה: לא, אנא מסתברא אמרי".

רק הפגישה עם המקור הראשון, העלתה שמה שנמסר לא היה מדויק: רבי זירא לא פסק כרבי שמעון, אלא רק אמר שמסתבר כמותו.

- 2 -

מהי הדרך הראויה בלימוד: האם שינון גרידא, או עיון והעמקה בדבר. דומה שתשובה לכך עולה מתוך הבנות חלוקות, במשמעות פתגם שהשמיע אביי כלפי רבו. במשנה בתחילת פרק שלישי נאמר:

"אין צדין דגים מן הביברין ביום טוב... אבל צדין חיה ועוף מן הביברין... רשב"ג אומר: לא כל הביברין שווין, זה הכלל: כל המחוסר צידה - אסור, ושאינו מחוסר צידה - מותר".

ועל כך אמר רבי יוסף בשם רבי יהודה בשם שמואל:

"הלכה כרשב"ג. אמר ליה אביי: הלכה מכלל דפליגי? אמר ליה: ומאי נפקא לך מינה (כד, ע"א).

כלומר מאחר שכבר נפסקה הלכה כרשב"ג, מה משנה לך אם חכמים חולקים על כך אם לא.

"אמר ליה: גמרא גמור ומורתא תהא".

ומסביר רש"י: "משל שופים כו'... גמרא גמור, אומר לתלמיד שופים: למוד בן אמת בן שיפוס, ויכח לך לזמר ושיר".

והמאירי בחידושי האריך יותר והסביר: "גמרא גמור - כלומר וכי אין אנו צריכין להיות דברינו נאמרים במשקל ובדרך שיהא בה טעם... וכי יוצאין אנו ידי חובה במשנתנו כל זמן שנשנה, אע"פ שלא נטעים את הדברים ויהא לימוד הגמ' כמין זמר, שאדם מזמר בינו לבין עצמו דברים שאין להם מקום אלא כמו שמזדמן לפיו".

כלומר הדרך הראויה היא ללמוד בצורה מובהרת ומובנת, דבר דיבור עם סברותיו.

לעומת זאת, להבנת רב האי גאון, פתגם זה הוא המשך הנחיית רב יוסף, ועניינו: די לך לשון לימוד כמין זמר, ואי אתה צריך להישאל לדברים שאין להם נפקא מינה הלכתית.